

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 340.11 : 342.31(045)

Ю. В. Волошина,
здобувач

ПРАВО УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Наукова стаття розкриває один із важливих аспектів теорії національного суверенітету, права української нації на самовизначення та його забезпечення. Далеко не всі українці усвідомлюють себе приналежними до української нації, і далеко не все населення Української держави розуміє, що само існування її є наслідком самовизначення української нації. Розкрити ці питання означає дати відповідь, хто ми – українці.

Ключові слова: держава, суверенітет, етнос, нація, національний суверенітет, право нації на самовизначення.

«Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути. Я хочу, щоб була Україна, щоб був український державницький лад на моїй рідній землі, і знаю, що як не буде України, як не буде нашої Української держави, то я і нацадки мої не зможемо на своїй землі по-людськи жити»

В'ячеслав Липинський

Право націй на самовизначення виникло в результаті трансформації національного принципу побудови держав наприкінці XIX – на початку XX століття. Його, не називаючи буквально, фактично визнавали науковці, які були прихильниками об'єднання у XIX ст. Італії, Німеччини, поновлення державності Польщі, Чехії, Ірландії, країн Балтії та інших країн. З іншого боку, підґрунтям цього права став досвід самоорганізації життя населення у Північній Америці. Право населення кожної окремої колоніальної території на самоорганізацію, самоврядування та саморегуляцію розглядалося як таке, що мало сприяти реалізації індивідуальних прав і свобод кожної людини.

Першу спробу теоретично обґрунтувати право народів (націй) на самовизначення здійснив ще наприкінці 20-х років XIX ст. швейцарський юрист-міжнародник Й.К. Блюнчлі. У 1896 році Лондонський конгрес II Інтернаціоналу визнав принцип національного самовизначення загальнодемократичною вимогою. А вже на початку XX ст. цей принцип став предметом численних дискусій у політико-правовій літературі й однією з програмних вимог російських соціал-демократів [9].

В працях Ю. Барсегова «Право на самовизначення – основа демократичного розв'язання міжнаціональних проблем», Б. Сміта «Національна ідентичність», Л. Ребет «Теорія нації», В. Старосольського «Теорія нації», О. Бочковського «Наука про націю та її життя» подається глибоке розкриття причин зародження принципу національного самовизначення в контексті етносоціального розвитку людства, а книга Л. Ребета містить також і висвітлення історичного тла, на якому виник цей принцип. В нашому випадку, продовжуючи розвиток ідей науковців, ми акцентуємо увагу на з'ясуванні сутності права націй на самовизначення, як теоретико-правового феномену та невід'ємного атрибуту національного суверенітету.

Із урахуванням вище окреслених наукових тез, актуальність яких в наукових колах не викликає сумнівів та для з'ясування основних положень предмету нашого розгляду, ставимо за мету більш чітко визначити генезу права націй на самовизначення, його сутності, структури та змістового наповнення як невід'ємного атрибуту національного суверенітету взагалі та права української нації на самовизначення зокрема, та визначаємо головні завдання: дослідити

юридико-політичний феномен права націй на самовизначення взагалі та права української нації на самовизначення зокрема, в теоретико-правовому аспекті; визначити етапи в яких здійснювалось формування цього явища та його співвідношення із національним суверенітетом.

Процес набуття незалежності та реалізації права на самовизначення є досить складним і для кожної нації своєрідним, особливим. У кожного народу (нації) свій історичний шлях здобуття незалежності та реалізації права на самовизначення. Одні нації мали в минулому власну державу чи окремі елементи державної організації і тепер прагнуть її відновити (як, наприклад, тибетці, уйгури). Інші нації раніше не мали своєї держави, але вже усвідомили свою самобутність, неповторність, спільність інтересів і прагнуть до створення національної держави (наприклад, курди, гагаузи). Але всі вони мають однакове право на самовизначення.

Як зазначає в своїх працях А. Авторханов, право націй на самовизначення є «загальною принципом демократії взагалі, а не винаходом Леніна... В російській соціалістичній рух цей принцип внесли не більшовики і Ленін, а меншовики та їх лідери Плеханов і Мартов»[4]. Це право, партія більшовиків вдало використала для досягнення влади, задекларувавши разом з іншими популістськими гаслами, виконувати котрі, як показала історія, вона не лише не поспішала, але й зовсім не збиралася. Ще у Програмі РСДРП 1903 р. (п. 9) право на самовизначення визнавалось за всіма націями, які входять до складу держави.

У Декларації прав народів Росії, яка була прийнята 2 листопада 1917 р., проголошувалося «право народів Росії на вільне самовизначення, аж до відокремлення та створення самостійної держави» (п. 2), а також «вільний розвиток національних меншин і етнографічних груп, що населяють територію Росії» (п. 4)[5].

В. Ленін спочатку визнавав право націй на самовизначення. Він вважав, що «в Росії є дві нації, найбільш культурні й найбільш відособлені у зв'язку з цілою низкою історичних та побутових умов, котрі легше за все й «природніше» всього могли б здійснити своє право на відокремлення. Це – Фінляндія та Польща». Стосовно України В. Ленін ще в 1914 р. писав: «Чи судилося, наприклад, Україні стати самостійною державою, це залежить від 1000 факторів, не відомих наперед. І, не нама-

гаючись «гадати» марно, ми твердо стоїмо на тому, що безсумнівне: право України на таку державу. Ми поважаємо це право, ми не підтримуємо привілеїв великороса над українцями, ми виховуємо маси в дусі визнання цього права, в дусі заперечення державних привілеїв якої б то не було нації». Проте невдовзі, очоливши РРФСР, В. Ленін та його соратники зробили все, щоб не допустити існування незалежної української держави [6].

А. Абашидзе вважає, що «виникнення у другому десятилітті ХХ ст. принципу права націй на самовизначення стало не більш ніж популістською декларацією, що висунута з огляду на політичну кон'юнктуру і покликана була підняти авторитет більшовиків серед мас»[7]. М. Грушевський ще на початку 1918 р. писав, що «в сій погоні за утікачем з московської неволі – «хохлом», в запалі боротьби з ним, большевистські поводитири без церемонії викинули старі гасла «права самовизначення народів аж до повного відділення» й перешлилися в «федералістів», дуже оригінальних «федералістів», які своїм завданням поставили «об'єднання демократії», великоросійської й української, і, очевидно, – всякої іншої з колишньої Російської імперії»[8]. У подальшому більшовики доклали значних військових зусиль для того, щоб за допомогою сили майже повністю поновити Російську імперію під іншою назвою – СРСР. Не вдалося цього зробити лише стосовно Польщі у 1920 р. та Фінляндії у 1940 р. У подальшому, незважаючи на те, що в конституціях СРСР та союзних республік, визначальним критерієм створення яких став саме національно-етнічний чинник, було закріплено право вільного виходу з СРСР (тобто визнавалось право на створення власної національної незалежної держави), скористатися цим правом не вдалося жодній нації, жодній союзній республіці аж до розпаду СРСР. Проголошене право на самовизначення у формі створення незалежної держави було фіктивним. Більшовики та їх послідовники застосували в національному питанні (і зокрема в питанні про право націй на самовизначення) політику подвійних стандартів: вони визнавали право націй на самовизначення при капіталізмі за певних умов, а при соціалізмі фактично не залишили націям такого права.

З правом нації на самовизначення безпосередньо пов'язане поняття національного

суверенітету. Під національним суверенітетом В. Шевцов розуміє «повновладдя нації, її політичну свободу, володіння реальною можливістю в цілому і повністю розпоряджатися своєю долею, в першу чергу здатністю політично самовизначитися, включаючи відокремлення та створення самостійної держави. Повновладдя нації проявляється у вирішенні питань, які стосуються її національної свободи, державно-правової організації, взаємовідносин з іншими націями, розвиток усіх сторін національного життя. Кожна нація може сама визначити свою долю, причому їй не можуть нав'язуватися рішення ззовні. Насильницьке втручання в її життя є неприпустимим. Нація сама вирішує питання про свій національний і державний устрій, а також про те, залишатись їй у складі цієї держави чи вийти з неї і створити самостійну національну державу. Нація має право увійти до складу тієї чи іншої держави та об'єднатися з іншими націями в тих чи інших формах державного союзу. Кожна нація має право на збереження та вільний розвиток своєї мови, звичаїв, відповідних національних установ»[9]. Далі він підкреслює, що «національний суверенітет характеризує собою політичну, територіальну, культурну, мовну самостійність нації чи народності, яка проявляється в повноті суверенних прав у зазначених сферах соціального життя нації, забезпечуючи їх найбільш повне здійснення». Отже, на думку В. Шевцова, до нації як суб'єкта права на самовизначення додаються ще й народності, тобто порівняно невеликі етнічні спільноти. Схожої думки дотримуються О. Садохін та Т. Грушевицька, які вважають, що право на самовизначення належить «етнічній групі»[10].

Дещо більш категорично і жорстко пов'язує національний суверенітет з наявністю державної організації та функціонуванням державних структур Л. Карапетян, який зазначає, що «національний суверенітет деякі вчені визначають як повновладдя нації, її політичну свободу, можливість самовизначення для збереження своєї самобутності, мови, культури, історії. Але чи може нація здійснювати своє повновладдя та політичну свободу, зберігати і створювати нові національні цінності без певної державної організації, її представницьких, виконавчих та судових структур? Без такої організації нація (народ) – абстракція, яка не

може реалізувати свій національний суверенітет»[11].

Е. Аречага розглядає право на самовизначення як «більш широкий принцип, який має пережити свою уже майже виконану історичну місію щодо ліквідації колоніалізму»[12]. Бараташвілі Д. вважає, що «утвердження права на самовизначення як загального принципу міжнародного права означає визнання права суб'єктності за всіма народами, і передусім в галузі права на самовизначення. Визнаючи народи і нації як суб'єктів права на самовизначення, сучасне міжнародне право не лише не ставить будь-яких умов, які б ущемлювали права народів на самовизначення, але й покладає на кожну з держав-членів ООН зобов'язання максимально сприяти здійсненню цього права»[13]. Буроменський М. підкреслює, що «принцип самовизначення дійсно «переріс» виділену йому роль в антиколоніальній боротьбі. До того ж... молоді держави не прагнули до обмеження цієї ролі в міжнародно-правових документах і з самого початку формулювали зобов'язання в сфері принципу самовизначення так, що вони виходили за межі моменту створення нової держави, як, наприклад, право вільно йти обраним шляхом, право розвивати свою систему, право створення власних політичних інститутів тощо. Тим самим принцип самовизначення набув якості постійного, тривалого права народу, незалежно від наявності чи відсутності у останнього політичної організації у вигляді держави»[14].

Протягом ХХ століття в результаті реалізації права нації (народів) на самовизначення утворилося багато нових національних держав. Однак тенденція до створення нових держав саме як одного зі способів реалізації права на самовизначення продовжується. У цьому можна переконатися, навіть якщо взяти набагато менший відрізок часу. Так, наприклад, Підсумковий документ Гельсінкської наради з безпеки й співробітництва в Європі, головним досягненням якої було загальне визнання принципу непорушності європейських кордонів, підписали у 1975 р. 35 держав (у тому числі США й Канада), а через два десятиліття до ОБСЄ уже входило 53 країни. Причому тенденція до національного самоусвідомлення та прагнення до національного самовизначення є характерними не лише для посттоталітарних країн з недостатньо розвиненою економікою, а й для країн з високим рівнем життя та добробу-

ту громадян (Велика Британія, Франція, Італія, Іспанія, Канада та ін.).

Практична реалізація права нації (народу) на самовизначення стикається з численними проблемами, які надзвичайно складно вирішити, не втручаючись у сферу інших прав людини чи не порушивши при цьому інші права (індивідуальні та колективні). Реалізуючи право на самовизначення шляхом створення власної держави, нація чи народ досить часто залишає чи може залишити поза увагою точку зору представників інших націй, які живуть компактно в межах тієї ж території і з таким же успіхом можуть вважати цю землю своєю, тобто територією традиційного розселення.

Досить актуальною залишається проблема національного самовизначення для України, в чому переконує аналіз та співставлення окремих конституційних положень та поточного законодавства. У Преамбулі Конституції України право на самовизначення визнається лише за «українською нацією» та «усім Українським народом». Такий спосіб закріплення дозволяє зробити висновок про те, що законодавець розрізняє ці два поняття, але в чому полягає ця відмінність, не визначає. Разом з тим у ст. 11 Конституції України за корінними народами та національними меншинами таке право не визнається, хоча в ст. 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію, яку багато хто з науковців визнає однією з форм національного самовизначення. У статті 1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права наголошується, що право на самовизначення мають «усі народи», але в ст. 27 цього пакту, присвяченій правам меншин, про їх право на самовизначення не згадується. Тому не менш складним й досі залишається питання про суб'єктів права на національне самовизначення та про зміст цього права [1].

На нашу думку, суб'єктами права на самовизначення в Україні виступають такі національно-етнічні спільноти: титульна нація, корінні народи та національні меншини. Разом з тим форми реалізації права на самовизначення в усіх зазначених суб'єктів різні. Вважаємо, що це право може бути реалізоване у двох головних формах: державотворчій (державницькій) та недержавній. Державотворча форма передбачає створення власної суверенної незалежної дер-

жави, яка є рівноправним членом міжнародного співтовариства, суб'єктом міжнародно-правових відносин. Право на самовизначення у державотворчій формі реалізовано на території України титульною нацією, тобто нацією, яка дала назву державі (українською нацією). Усі інші національно-етнічні спільноти (інші корінні народи, національні меншини, національні групи тощо) можуть здійснити своє самовизначення у недержавній формі.

Як свідчить історія, Українська нація як національно-етнічна спільнота неодноразово намагалася реалізувати своє право на самовизначення у формі створення незалежної держави. Як зазначають В. Смолій та О. Гуржій, [15] «український народ протягом багатьох сторіч свого існування прагнув створити власну державу. Це був природний і глибоко прогресивний процес, притаманний усім народам. Остання спроба національного самовизначення у формі створення власної держави, яка врешті-решт завершилася досягненням бажаного результату, була здійснена українською нацією наприкінці ХХ ст., що й відображено в основних нормативно-правових актах Української держави. Так, Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року проголошує, що Українська держава утворилася «на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення». В Акт проголошення державної незалежності України від 24 серпня 1991 року закладено, що Українська держава утворюється «продовжуючи тисячолітню традицію державотворення на Україні» та «виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами» [1;2,3].

Таким чином, враховуючи вище зазначені положення приходимо до висновків, що право національного самовизначення є задоволенням потреби нації мати належне, тобто правове оформлення і політико-владний захист. Саме поняття національного самовизначення, доцільно було б визначити як акт і процес власного, вільного визначення і встановлення етнонацією свого політико-правового статусу.

Й на сам кінець необхідно визнати, що право національного самовизначення є ключовою теоретичною підставою національної політики держави, заснованої на принципах рівності онтологічних статусів всіх без винятку етнонаціональних спільностей, що проживають

на Землі, і праві кожної з них на реалізацію свого соціокультурного потенціалу.

Література

1. *Конституція України* // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. *Декларація про державний суверенітет України* : Прийнята Верховною Радою України 16 липня 1990 р.- Відомості Верховної Ради України.- 1990.- № 31.- Ст.429.
3. *Устав Организации Объединенных Наций и Устав Международного суда.* – М.: Департамент общественной информации ООН, 1999.
4. *Авторханов А.* Империя Кремля. – Минск – Москва: Полифакт – Дружба народов, 1991. – С. 5
5. *Декларация прав народов России* // Образование СССР. Сборник документов. – М.: Наука, 1972. – С. 22
6. *Ленін В.І.* Повне зібрання творів. – Вид. 5-те. – К.: Політвидав України, 1972. – Т. 23. – С. 301
7. *Абашидзе А.Х.* Защита прав меньшинств по международному и внутригосударственному праву. / А. Х. Абашидзе. М.: Права человека, 1996. – С. 184.

Ю. В. Волошина

Право украинской нации на самоопределение (теоретико-правовой аспект)

Научная статья раскрывает один из важных аспектов теории национального суверенитета, права украинской нации на самоопределение и его обеспечение. Далеко не все украинцы осознают себя принадлежащими к украинской нации, и далеко не все население Украинского государства понимает, что само существование его является следствием самоопределения украинской нации. Раскрыть эти вопросы означает дать ответ, кто мы – украинцы.

Y. V. Voloshina

The right of the Ukrainian nation to self-determination (theoretical and legal aspects)

Research paper reveals an important aspect of the theory of national sovereignty, the rights of the Ukrainian nation to self-determination and security. Not all Ukrainians consider themselves as belonging to the Ukrainian nation, and not the entire population of the Ukrainian state realizes that his very existence is a consequence of self-determination of the Ukrainian nation. These questions reveal the means to respond to who we are – Ukrainians.

8. *Грушевський М.* На порозі нової України // Вивід прав України. – Львів: Слово, 1991. – С. 107

9. *Шевцов В.С.* Национальный суверенитет (проблемы теории и методологии). / В. С. Шевцов. М.: Юрид. лит., 1978. – С. 3

10. *Садохин А.П., Грушевицкая Т. Г.* Этнология. М.: Издательский центр Академия Высшая школа, 2000.– С. 249

11. *Карпетян Л.М.* Грани суверенитета и самоопределение народов. // Государство и право, 1993. – №1. – С. 13

12. *Арчага Э.Х.* Современное международное право. – М.: Прогресс, 1983. – С. 161

13. *Бараташвили Д.И.* Социалистические и молодые национальные государства (Международно-правовые принципы сотрудничества). – М.: Межд. нар отношения, 1973. – С.67.

14. *Буроменский М.В.* Политические режимы государств в международном праве. Влияние международного права на политические режимы государств. – Х.: Ксилон, 1997. – С. 98.

15. *Смолій В.А., Гуржій О.І.* Як і коли почала формуватися українська нація. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 106.